

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНА ПЕДАГОГІКА ТА ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

МОРАЛЬНИЙ ЗАКОН У ПРАЦІ І. КАНТА «КРИТИКА ПРАКТИЧНОГО РОЗУМУ» MORAL LAW IN LABOR I. KANT "CRITICISM OF PRACTICAL MIND"

У статті визначаються поняття «моральний закон», «обов'язок», «категоричний імператив» як веління Бога. Обґрунтовується поняття категоричного імперативу – вищого принципу моральності. Зазначається, що вчинок здійснюється з почуття обов'язку, тобто суто заради поваги до закону. Законом може бути тільки моральний вчинок. Визначається максима, загальна для всіх: тільки те, що можуть зробити всі, – це моральний вчинок. Визначається, що: – за І. Кантом, моральний закон для волі людини є законом обов'язку (категоричний імператив – вищий принцип моральності); – слово «імператив» означає «веління», категоричний імператив – суворе, безумовне повеління діяти. Категоричний імператив – єдиний, загальний, універсальний, придатний для всіх часів і народів; він вічний і незмінний; – обов'язок – чистота морального мотиву і твердість моральних переконань, коли людина повинна завжди прагнути вести себе так, щоб її поведінка могла бути прийнята і відтворена всіма іншими людьми. І. Кант говорить про підкорення серця обов'язку та пояснює, що обов'язок передбачає принцип, а душевне піднесення – лише поривання; – філософ пише про важливість вдосконалення свого способу мислення і радить практично застосовувати чистоту внутрішніх переконань. Коли людина вчинила дію, спрямовану проти права іншого, то винна юридично. Але етично людина винна вже тоді, коли в неї виникла думка про те, щоби вчинити дію, спрямовану проти права іншого. За І. Кантом, коли хтось не вдосконалює свої думки, то завжди залишиться з етичного погляду винним у злочині, який не скоїв через відсутність умов. Дія була б скоєна, оскільки в думках усе вирішено, але перешкодили лише обставини. Мислитель пише, що вчинок треба чинити з почуття обов'язку, тобто з поваги до закону. За І. Кантом, усвідомлення добровільного підкорення волі закону – це повага до закону. Філософ зазначає, що цей закон, який вимагає поваги й уселяє її, і є моральним законом. Людина повинна остерігатися моральної зарозумілості, не вважати себе морально непогрішеною і не бути занадто високої думки про себе; – І. Кант спирається на авторитет Бога, коли пояснює, яка дія – етична. Філософ говорить про те, що коли людина утримується від злої дії не зі страху покарання, а через внутрішню огидність до такого вчинку, знає, що Бог як святий Бог вимагає від людини добрих переконань, людина утримується від злої дії навіть якби за неї не було покарання, то дія її етична. Етику називають також вченням про чесноти. Той, хто дотримується примусових законів, ще не добродесний. І. Кант пише, що совість – це інстинкт самоорієнтації людини, здатність порівняти себе саму з моральним законом. Він говорить, що той, хто має абсолютні людські цінності, охочіше пожертвує своїм життям, ніж вчинить низький вчинок. І. Кант підкреслює, що вчинки людини мають бути

гідним прикладом для інших, містити щось добре. Святість моральності – дороговказ у цьому житті, а сумірне з нею благо, блаженство, представлено як досягне тільки у вічності. І. Кант пише, що любити ближнього ми повинні любов'ю доброзичливості, щиро бажаючи іншому стати гідним добра і всього щастя. Таку любов можна мати і до ворогів; – моральний закон – загальний, тобто для всіх. Він абстрагується від усякої матерії, тобто створений не людьми. Моральний закон – це мірило моральної цінності людини. І. Кант пише, що коли ми хочемо судити про себе самих, то нам варто порівняти себе із чистим моральним законом, тоді ми знайдемо причини для смирення. Моральний закон зобов'язує нас досягти найвищого добра, тобто повеліває людям робити кінцевою метою всякої поведінки найвище можливе у світі добро; – в етиці І. Канта головним акордом яскраво звучать слова Вчителя Євангелія про те, що все треба робити з любові до Бога. Філософ заявляє, що любити Бога – це охоче виконувати Його заповіді!

Ключові слова: моральний закон, категоричний імператив, обов'язок, воля, чеснота, досконалість, моральний вчинок.

В статті визначаються поняття «нравственный закон», «долг», «категорический императив» как повеление Бога. Обосновывается понятие категорического императива – высшего принципа нравственности. Отмечается, что поступок осуществляется из чувства долга, то есть только из уважения к закону. Законом может быть только моральный поступок. Определяется максима, общая для всех: только то, что могут сделать все, – это нравственный поступок. Определяется, что: – по И. Канту, нравственный закон для воли человека – закон долга (категорический императив – высший принцип нравственности); – слово «императив» означает «повеление», категорический императив – строгое, безусловное повеление действовать. Категорический императив – единственный, общий, универсальный, пригодный для всех времен и народов; он вечен и неизменен; долг – чистота морального мотива и твердость нравственных убеждений, когда человек должен всегда стремиться вести себя так, чтобы его поведение могло быть принято и воспроизведено всеми другими людьми. И. Кант говорит о покорении сердца долгу и объясняет, что долг предусматривает принцип, а душевный подъем – лишь порывы; – философ пишет о важности совершенствования своего образа мышления и советует практически применять чистоту внутренних убеждений. Когда человек совершил действия, направленные против права другого, то виноват юридически. Но этически человек виноват уже тогда, когда у него возникла мысль о совершении действия, направленного против права другого. По И. Канту, если кто-либо

УДК 37.01

Аниськіна С.А.,
аспірант кафедри педагогіки
ДВНЗ «Університет
менеджменту освіти»
Національної академії
педагогічних наук України

не совершенствует свои мысли, то всегда останется с этической точки зрения виноватым в преступлении, которое не совершил из-за отсутствия условий. Действие было бы совершено, так как в мыслях решение уже было принято, но помешали только обстоятельства. Мыслитель пишет о том, что поступок надо совершать из чувства долга, то есть из уважения к закону. По И. Канту, осознание добровольного подчинения воле закона – это уважение к закону. Философ утверждает, что закон, который требует уважения и внушает его, и есть нравственным законом. Человек должен остерегаться нравственного высокомерия, не считать себя морально непогрешимым и не быть слишком высокого мнения о себе; – И. Кант опирается на авторитет Бога, когда объясняет, какое действие является этическим. Философ говорит о том, что если человек воздерживается от злого действия не из страха наказания, а из-за внутреннего осознания мерзости такого поступка, зная, что Бог как Святой Бог требует от него добрых убеждений, человек воздерживается от злого действия даже если за этим не последует наказание, тогда такое действие этическое. Этику называют также учением о добродетели. Исполняющий принудительные законы – еще не добродетельный. И. Кант пишет, что совесть – это инстинкт самоориентации человека, способность соотносить себя с нравственным законом. Он говорит, что тот, кому присущи абсолютные человеческие ценности, охотнее пожертвует своей жизнью, чем совершит низкий поступок. И. Кант подчеркивает, что поступки человека должны подавать положительный пример другим, нести добро. Святость нравственности указывается людям как путеводная нить в этой жизни, а соразмерное с ней благо, блаженство, представлено как достижимое только в вечности. И. Кант пишет, что любить ближнего мы должны любовью доброжелательности, искренне желая другому стать достойным добра и всего счастья. Такая любовь возможна и к врагам; – моральный закон – общий для всех. Он абстрагируется от всякой материи, то есть создан не людьми. Нравственный закон – это мерило нравственной ценности человека. И. Кант пишет, что если мы хотим оценить себя, то нам следует сравнить себя с чистым нравственным законом, тогда мы найдем причины для смирения. Нравственный закон обязывает нас достичь наивысшего добра, то есть повелевает людям делать конечной целью всякого поведения высшее возможное в мире добро; – в этике И. Канта главным аккордом ярко звучат слова Учителя Евангелия о том, что все нужно делать из любви к Богу. Философ четко заявляет, что любить Бога – это охотно исполнять его заповеди!

Ключевые слова: моральный закон, категорический императив, долг, воля, добродетель, совершенство, нравственный поступок.

The article defines the notion of "moral law", "duty", "categorical imperative" as the command of God. It is substantiated that I. Kant considered the supreme principle of ethics to be a categorical imperative (general obligatory moral law). It is investigated that the act is carried out from the sense of duty, that is, strictly for the sake of the law. The law can only be a moral act. The maxim is revealed for all: only what everyone can do is a moral

Моральність в Україні переживає складні часи, пов'язані як з економічними, соціально-політичними, так і з духовно-культурними трансформаціями сучасного суспільства. Ідеться про свободу совісті та моральний закон в європейському суспільстві, який зазнає найбільших трансформаційних змін. Читаємо в Біблії слова Ісуса Христа: «Люби Господа, Бога свого, усім серцем своїм, і всією душею своєю, і всім своїм розумом, і з цілої сили своєї! Це заповідь перша! А друга однакова з нею: Люби свого ближнього, як самого себе! Нема іншої більшої заповіді над цією!» (Марка 12:30, 31). Усі події сьогодні у світі та в Україні – це наслідки відходу людства від Бога та морального закону. Коли порушуються права Бога, то, як наслідок, порушуються права інших людей.

Проблеми дотримання морального закону вивчали Ісус Христос, апостоли, дослідники та проповідники біблійних цінностей. Педагогічно-філософські основи формування духовно-моральних

act. It is determined that: – according to I. Kant, the moral law for the will of man is the law of duty (categorical imperative – the highest principle of morality); – the word "imperative" means command, a categorical imperative – a strict, unconditional command to act. Categorical imperative – the only universal, universal, suitable for all time and peoples; he is eternal and immutable; – the duty is the purity of the moral motive and the firmness of moral convictions, when a person must always strive to behave in such a way that its behavior can be accepted and reproduced by all other people. I. Kant says that the conquest of the heart is obligatory and explains that the duty involves the principle, and the spiritual uplift is only a burst; – the philosopher writes about the importance of improving his way of thinking and advises practically to apply the purity of internal beliefs. When a person committed an action directed against the rights of another, then he is legally condemned. But it is ethical for a person to be guilty even when she has the idea of acting against the rights of another. According to I. Kant, when someone does not improve his thoughts, he will always be guilty from an ethical point of view in a crime that he did not commit because of the lack of conditions. The action would have been committed, as in the minds of the decision was already taken, but only circumstances prevented. The thinker writes that the act must be made from a sense of duty, that is, from respect for the law. According to I. Kant, the awareness of voluntary conquest of the will of the law is respect for the law. The philosopher finds out that this law, which demands respect and settles it, is a moral law. A person must beware of moral conceit, not to consider himself morally infallible and not to be too much of a thought about himself; – I. Kant relies on the authority of God when he explains what action is ethical. The philosopher says that when a person refrains from evil, not from the fear of punishment, but because of the inner disgust of such an act, knowing that God, as a holy God, requires a person to have good beliefs and refrains from evil, even if he was not there punishment, then its action is ethical. Ethics is also called the doctrine of virtue. Performing coercive laws are not yet virtuous. I. Kant writes that conscience is the instinct of self-orientation of man, to compare himself with the moral law itself. He says that one who has absolute human values will more willingly sacrifice his life than commit a low act. I. Kant emphasizes that human actions must give a positive example to others, contain something good and arise from ambition. The sanctity of morality is indicated to people as a guiding thread in this life, and the measure of goodness and bliss with it, presented as achievable only in eternity. I. Kant writes that love for our neighbor must be loving benevolence, sincerely wishing others to become worthy of good and all happiness. Such love we can have to enemies; – moral law – generally legal, that is for all. It abstracts from all matter, that is, not created by people. The moral law is a measure of the moral value of man. I. Kant writes that if we want to make judgments about ourselves, we should compare ourselves with pure moral law, and then we will find reasons for humility. The moral law obliges us to attain the highest good, that is, commanding people to make the ultimate goal of every kind of behavior in a certain world a good; – in the ethics of I. Kant's main, chord the words of the Master of the Gospel are bright: everything should be done from the love of God! And the philosopher clearly and specifically says that to love God means, in good faith, willing to obey His commandments!

Key words: moral law, categorical imperative, duty, will, virtue, perfection, moral action.

цінностей особистості розкриваються в працях І. Канта, К. Ушинського, Е. Уайт та плеяди наших сучасників: І. Беха, І. Сіданіч, М. Антоненко та ін. Питання про моральний закон систематично описав в практичній філософії І. Кант у праці «Критика практичного розуму».

У своїх філософсько-педагогічних пошуках І. Кант відводить етиці особливе місце. Філософ вважав мораль осередком усієї сутності людини. Питання про те, як треба жити людині, ніколи не втрачає актуальності. Тому кожна епоха давала власну відповідь на нього.

Етична проблематика творів І. Канта надзвичайно актуальна для всього людства, особливо для сучасного українського суспільства. Проблема справедливості, важливість морального закону для людини, значення людського вчинку, миру із ближнім, бажання йому щастя, усі ці умови християнського співжиття є найбільш важливими питаннями українського

сьогодення [6, с. 9–23]. Ми живемо в такі часи, коли руйнуються основи моральності й особистості, тому так актуально для нас дослідження питань морального закону й абсолютних цінностей людини за працями з етики, що належать перу великого німецького філософа І. Канта.

Обрана тема дослідження дозволяє уважно проаналізувати специфіку моральної спадщини І. Канта, показати оригінальність і глибокий етичний зміст його основних ідей практичної філософії. Ця робота потребує вдумливості та критичного аналізу. Ми розглянемо одне з основних питань за книжкою «Критика практичного розуму», тобто обов'язок до морального закону в практичній філософії І. Канта.

Метою статті є здійснення філософсько-педагогічного аналізу основних ідей етики І. Канта, які відображені в його праці «Критика практичного розуму». Для досягнення поставленої мети окреслюється вирішення таких завдань:

- показати моральний закон в етиці І. Канта;
- з'ясувати місце ідеї обов'язку в етичній системі І. Канта;
- показати біблійне підґрунтя практичної філософії І. Канта.

Об'єктом дослідження є філософська спадщина І. Канта. Предмет дослідження – основні ідеї етичних поглядів німецького філософа І. Канта, висловлені ним у праці «Критика практичного розуму». У застосовано такі методи: метод аналізу, діалектичний метод, який дозволив розглянути головне поняття в етиці І. Канта – обов'язок у його взаємозв'язку з іншими підставами етики, а також метод модулювання у філософії, який дозволив більш повно та глибоко розглянути в етиці І. Канта категоричний імператив, обов'язок, моральний закон як веління Бога, зроблена спроба показати біблійні джерела в етиці І. Канта.

Сучасна інтерпретація основних ідей етики І. Канта допомагає нам ясніше побачити як духовне минуле людства, так і сьогоденні етичні проблеми в їхньому моральному, соціальному й духовному вимірах [6, с. 9–23]. Розглядаючи теоретичні аспекти формування загальнолюдських цінностей, ми доходимо переконливого висновку про те, що морально-етичні засади суспільства мають ґрунтуватися на біблійних цінностях. К. Ушинський зазначає: «Усе, чим людина як людина може і мусить бути, виражене цілком у Божественному вченні, і вихованню залишається лише попереду всього і в основу всього укоренити вічні істини християнства». Саме ці слова Костянтина Дмитровича вказують на те, що в царині виховання людини перевага віддається вивченню духовно-моральних цінностей, які містяться в християнстві [8].

Якщо порівняти етику І. Канта з Біблією, то помітимо, що етичне вчення філософа підтверджується Біблією. Його практична філософія співзвучна з біблійними цінностями. Спочатку звернемо увагу на

відомі слова самого І. Канта: «Дві речі сповнюють душу завжди новим і чимраз дужчим подивуванням і пієтетом, чим частіше й триваліше роздумуєш про них, – зоряне небо наді мною й моральний закон у мені. І те, й те мені не потрібно шукати й лише домислювати як щось сховане в мороці або в Поза-межному, за сферою мого круговиду; я бачу їх перед собою й безпосередньо пов'язую їх зі свідомістю свого існування» [3, с. 176]. Філософія автора охоплює дуже великий і різноманітний спектр питань. Ми ж зупинимо наш погляд на останньому фрагменті цієї фрази: «<...> моральний закон у мені» [6, с. 9–23].

Етику І. Канта прийнято називати етикою обов'язку. Зауважимо, що всупереч звичайним смисловим відтінкам, що зв'язують поняття обов'язку із зовнішнім примусом, кантівський обов'язок є не що інше, як чистота морального мотиву і твердість моральних переконань. Через обов'язок затверджується моральна цінність, притаманна кожній людині як розумній, тому моральній істоті. Тому етику І. Канта цілком можна також назвати етикою особистісної автономії, індивідуальної свободи та відповідальності. Проте, мабуть, найточніше було б назвати її етикою доброї волі. Вона є першою і, можливо, єдиною науково-філософською концептуалізацією моралі, цілком замикає її на особистість. І. Кант збагатив європейську культуру та філософію уявленням про моральну гідність як основну особистісно-створювальну ознаку людини [4, с. 5–6].

І. Кант стверджує, що саме моральний закон прямо веде до поняття свободи: «Отже, саме моральний закон, який ми усвідомлюємо безпосередньо (щойно тільки намічуємо собі максими волі), висувається нам передусім, і, будучи презентований (darstellt) розумом як визначальна підстава, не переважувана жодними чуттєвими умовами, бо навіть цілком незалежна від них, веде прямо до поняття свободи» [2, с. 34]. Моральний закон – загальний для всіх. Він абстрагується від усякої матерії, тобто створений не людьми. Воля призначена для сприяння найвищому добру. І. Кант пише: «Моральний закон – одна-єдина підстава визначення чистої волі. А оскільки він суто формальний (тобто вимагає лише форми максими як загальнозаконодавчої), то як підстава визначення він абстрагується від усякої матерії, отже, від усякого об'єкта воління» [3, с. 122]. «<...> Моральний закон (який, навпаки, суворо обмежує умовами моє необмежене бажання [Verlangen] щастя) є підставою для визначення волі, яка призначена для сприяння найвищому добру» [3, с. 144].

Бог через І. Канта зашифрував біблійну лексику філософською термінологією. Мабуть, Бог так зробив для людей, які дуже люблять науку, але не всі та не завжди визнають Бога. Для тих людей, які хочуть зрозуміти Бога та спілкуватися з Ним нефілософською мовою, Бог дав Святе Письмо – Біблію.

Слава Богу! Господь враховує всі смаки людства. Істинна наука ніколи не суперечить Біблії. А Біблією можна перевірити істинність будь-якої науки: «До Закону й свідоцтва! Як вони не так кажуть, як це, то немає для них зорі ранньої!» (Ісаїя 8:20). Людина вільна у своєму виборі рішення: до добра чи до зла. Для рішення до добра вона своїм розумом вибирає керуватися моральним законом – єдиною підставою для чистої волі. Класик адвентистської теології Еллен Уайт пише: «Нам необхідно зміцнитися в Христі й утвердитися в істині <...>. Ніхто не повинен обманювати себе думкою про те, що Божий Закон утратив своє значення. Божий Закон святий, як і Божий престол, і кожний, хто живе в цьому світі, буде суджений згідно із цим Законом. Немає іншого критерію, яким можна випробувати характер» [10]. Людина, яка хоче бути духовною та зберігати взаємну повагу, має працювати над удосконаленням своїх стосунків із Богом та людьми.

Обов'язок і свобода

Етику І. Канта обґрунтовано називають етикою обов'язку, або етикою категоричного імперативу, а ми можемо доповнити – етикою морального закону. За І. Кантом, є такі види обов'язку: до вищих і нижчих істот, людини перед людиною. І. Кант пише і про найбільший обов'язок філософа: «Бути послідовним – найбільший обов'язок (Obiegenheit) філософа, а проте [це] трапляється найрідше» [2, с. 27].

М. Тофтул пише про етику І. Канта: «У філософії вона відома як етика «внутрішньої переконаності і доброї волі». Концепції своїх попередників він вважав хибними, оскільки в них відсутнє всезагальне і необхідне, що об'єднує нескінченну багатоманітність виявів поведінки людей. Для подолання цього недоліку варто вийти за межі приватних інтересів свідомості окремого індивіда і відшукати всезагальний принцип, прихований за конкретною багатоманітністю проявів моралі, який здатний синтезувати цю багатоманітність. Вищим принципом етики І. Кант вважав категоричний імператив (загальний обов'язковий моральний закон), який має гранично формальний і всезагальний характер. Категоричним він є тому, що його слід дотримуватися не для певних цілей, а заради його самого. Він не потребує обґрунтування, оскільки є дедукцією чистого практичного розуму. І. Кант запропонував кілька формулювань категоричного імперативу:

– «чини так, щоб ти завжди ставився до людства і у своїй особі, і в особі будь-якого іншого так само, як до цілі, і ніколи не ставився б до нього тільки як до засобу»;

– «чини так, щоби максима твоєї волі могла повсякчас мати силу принципу всезагального законодавства».

І. Кант багато розмірковував над уточненням предмета етики, над специфікою моралі. Її він розглядав як сферу людської свободи. Моральна діяльність відрізняється від усіх інших форм діяльності

тим, що її необхідність впливає з максими, яка відповідає моральній заповіді, а не з будь-якого іншого мотиву. Моральною є лише дія, здійснена без участі будь-якої схильності людини, зумовлена моральним переконанням, а не продиктована усвідомленням обов'язку. Не мету дії, не її продуктивність, а лише намір, тобто відповідність категоричному імперативу, визначають як моральний критерій. Тільки повага до морального закону надає моральності вчинкам людини. Інстанцією, здатною виразити таку повагу до морального закону, є воля, тому етику І. Канта називають «етику внутрішнього переконання і доброї волі». Основою є твердження, ніби моральний закон може бути лише формальним. Якби до нього був включений зміст моральних дій, то він ніколи не зміг би набути безумовно загального і безумовно необхідного значень. Припис такого закону був би тільки умовним, гіпотетичним, а моральний закон, навпаки, повинен бути безумовним приписом – категоричним імперативом. І. Кант намагався розрізнити свідомість морального обов'язку і чуттєву схильність до виконання морального закону. Якщо до вчинків, які відповідають вимогам морального закону, людину спонукає чуттєва схильність, то, за І. Кантом, це легальна поведінка, але ще не моральна. Відмінність між легальною і моральною поведінкою, на його думку, різко виявляється в конфлікті між дією, яку стимулює чуттєва схильність, і дією, спричиненою повагою до морального закону. У таких випадках, на думку І. Канта, необхідно підкорятися моральному обов'язку <...>. І. Кант основною проблемою етики вважав обґрунтування необхідності для індивіда поводити себе як свідомий представник роду людського» [9].

Добре пише про практичну філософію І. Канта сучасний український філософ В. Малахов у своїх роботах з етики. Віктор Аронович Малахов зазначає, що нервом кантівської етики є вчення про категоричний імператив, апріорна форма закону моралі, за І. Кантом, – це чиста форма загального закону, тобто чи хотіла б людина, що б так само як вона робили всі [5, с. 50–57].

В. Асмус акцентує увагу на тому, що, говорячи про обов'язок, зазвичай сухий, стриманий і обережний І. Кант підносить до справжнього підйому [1, с. 68]. І. Кант пише, що обов'язок нічим не погрожує, а тільки встановлює закон, який сам собою знаходить доступ до душі й навіть проти волі людини здобуває повагу до себе (хоча й не завжди дотримання): «Обов'язку! О піднесене, велике ймення, ти не маєш у собі нічого любого нам, що несло б із собою лестоці, ти вимагаєш підкорення, але й не погрожуєш нічим таким, що збуджувало б природну огиду в душі і лякало б, щоб спонукати волю, ти тільки встановлюєш закон, який сам собою знаходить доступ до душі й навіть проти [нашої] волі здобуває повагу до себе (хоча й не завжди дотримання), перед тобою змовкають усі схильності, нехай потай вони й протидіють тобі, – що

ж є твоїм достойним джерелом, і де знайти корені твого шляхетного походження, яке гордо відкидає всяку спорідненість зі схильностями, і з якого кореня походять необхідні умови тієї гідності, яку люди можуть надати собі лише самі? Це може бути щонайменш те, що підносить людину над самою собою (як частиною чуттєвого світу), що прив'язує її до порядку речей, який тільки розсуд може мислити й якому водночас підлеглий увесь чуттєвий світ, а з ним – емпірично визначуване існування людини в часі і сукупність (das Ganze) усіх цілей (що може відповідати єдиному такому безумовному практичному закону, як моральний). Це є не що інше, як особистість (die Persönlichkeit), тобто свобода й незалежність від механізму всієї природи, що розглядається водночас як спроможність істоти, яка підлегла своєрідним (eigentümlichen), а саме даним власним розумом, чистим практичним законам; отже, особа (die Person) як належна до чуттєвого світу підлягає своїй власній особистості, оскільки вона належить водночас до інтелегібельного світу; тож не слід дивуватися, якщо людина, як належна до обох світів, мусить дивитися на своє власне єство (Wesen) у відношенні до свого другого й найвищого призначення не інакше як із пошануванням (mit Verehrung), а на закони його – із щонайвищою повагою» [2, с. 97–98].

Обов'язок як чеснота

I. Кант говорить, що етика показує необхідність дій, що походять із внутрішнього обов'язку, який виникає через права інших людей, а не із примусу людини [4, с. 191]. Він пише про важливість вдосконалення свого способу мислення і радить практично застосовувати чистоту внутрішніх переконань. Коли людина вчинила дію, спрямовану проти права іншого, то винна юридично. Але етично людина винна вже тоді, коли в неї виникла думка про те, щоби зробити дію, спрямовану проти права іншого. За I. Кантом, коли хтось не вдосконалює свої думки, то завжди залишиться з етичного погляду винним у злочині, який не скоїв через відсутність умов. Дія була б скоєна, бо в думках рішення вже ухвалене, але перешкодили лише обставини. Чистота переконань звільняє нас від вини етичних обов'язків (етичної провини). Відповідно до цього, не існує чесноти настільки сильної, для якої неможливо знайти спокуси. Ми знаємо наше внутрішнє переконання недостатньо добре до тих пір, поки не опиняємося в обставинах, в яких воно проявилось б. Чистоту внутрішніх переконань необхідно практично показувати кожного разу, це і є моральна невинність. Філософ пише, що небо краще за всіх знає нашу провину [4, с. 192–193].

I. Кант говорить, що людина повинна бути сильною, щоби бути добродісною, бо лише сильна душа спроможна на істинно благі дії. Надана іншим чеснота повинна подаватись радше як обов'язок, а не як великодушність і доброта; і це справді так, тому що всі благодійні дії являють собою лише невелике

відшкодування нашого обов'язку [4, с. 209]. Чесноти потребують великого ступеня моральної рішучості для своєї реалізації. Вони потребують жертвності і необхідності долати себе, вони спрямовані на щастя іншого або його нужду [4, с. 209].

За I. Кантом, усі люди рівні, і лише той володіє внутрішньою ціннісною перевагою перед іншими, хто з морального боку бездоганний. Моральність сприяє розвитку наук. Порядність та повага прав інших людей сприяють розвитку наукового пізнання. Чесність вченого потребує, щоби в його писаннях не приховувалися слабкі місця і помилки. Моральний характер, отже, істотно впливає на науки. Той же вчений, який такого не має, поводить із продуктами свого розуму так само, як купець – зі своїми товарами; він буде приховувати слабкі місця і вводити публіку в оману. Філософ пише, що це і є ті обов'язки, які ми повинні виконувати щодо вченості [4, с. 214–215].

I. Кант зауважує, що чеснота – це здатність згідно з моральними принципами подолати схильність до зла. В I. Канта добродісність являє собою ту силу моральних переконань, яка протистоїть злим нахилам, над якими вона, зрештою, бере гору. Отже, за I. Кантом, святі істоти не є добродісними, тому що їм не доводиться долати схильність до зла й їхня воля адекватна закону [4, с. 215]. Філософ зазначає відмінність між добродісною та добросердною людиною. Добросердною людина може бути від народження, а добродісною – тільки коли постійно тренується у творенні добра. Філософ пояснює, що людина може бути добросердною та не мати чесноти, бо чеснота – це добродісна поведінка, заснована на принципах, а не на інстинкті. Добросердість – це відповідність дій моральному закону, що впливає з інстинкту. До чесноти належить багато чого. Добросердість може бути вродженою. Добродісним ж бути без вправ неможливо, бо схильність до зла необхідно придушувати, виходячи з моральних принципів, і людська дія має бути узгоджена з моральним законом [4, с. 215–216].

I. Кант розглядає питання, чи може порочна людина стати добродісною. Він каже, що є така порочність душі, яку неможливо виправити. Але філософ визнає, що злий характер завжди може бути перетворений на добрий. Оскільки прояв характеру виходить із принципів, то поганий характер із часом можна змінити за допомогою добрих принципів так, що злостивість зникне з душі. Про Сократа кажуть, наприклад, що за природою своєю він був злий душею, але за допомогою принципів панував над нею [4, с. 216]. Автор пише, що часто вже по обличчях людей помітно, що вони непоправні, і таких людей зробити добродісними дуже важко. А чесна і добродісна людина так само не може стати порочною, навіть коли вона впадає в деякі пороки, вона відвертається від них, тому що в неї вже твердо вкоренилися принципи. I. Кант пише про

відмінність між поліпшенням і зверненням, а також про справжнє каяття. За І. Кантом, покращення – це зміна життя; звернення ж виникає там, де людина, володіючи твердими принципами і надійною підставою, не може вже жити інакше, як добродійно. Душевна печаль щодо свого вчинку і тверда рішучість вести краще життя – це єдине, що допомагає; це і є справжнє каяття [4, с. 216]. У філософії І. Канта ми знаходимо своєрідну моральну формулу: чим більше людина володіє абсолютними цінностями, тим більше вона морально вільна. Ми можемо сказати, що чим більше людина робить усе з любові до Бога, тим більше вона вільна. За І. Кантом, чим більше людина добродійна, тим більше вона вільна. Відсталого є та людина, в якій відсутнє бажання стати кращою. В І. Канта суспільство чесноти – це царство світла, а суспільство пороку – це царство п'яти. Яким би не був чоловік добродійним, йому все-таки властиве прагнення до зла, і він постійно повинен боротися зі злом. Людина повинна остерегатися моральної зарозумілості, не вважати себе морально непогрішеною і не бути занадто високої думки про себе [4, с. 216].

Категоричний імператив і закон

В І. Канта основний закон чистого практичного розуму – це загальний закон: «чини так, щоб максима твоєї волі повсякчас могла разом правити за принцип загального законодавства» [2, с. 35]. Чистий розум дає людині загальний закон: «Чистий розум є практичним цілком самостійно (*fürsichallein*) і дає (людині) загальний закон, який ми називаємо моральним законом (*das Sittengesetz*)» [2, с. 36]. Філософ пише, що формою закону визначена чиста воля як найголовніша умова всіх максим: «Адже чистий, сам по собі (*ansich*) практичний розум тут уже є безпосередньо законодавчий. Воля мислиться [тут] як незалежна від емпіричних умов, отже, як чиста воля, [тобто] як визначена самою лише формою закону; і ця підстава [її] визначення розглядається як найголовніша (*dieoberste*) умова всіх максим» [2, с. 36].

Філософ пише про обов'язковість, яка означає примушення розумом і його об'єктивним законом до вчинку: «Тому моральний закон у них є імператив, який повеліває категорично, бо закон є безумовний: відношення такої волі до цього закону є залежність, під назвою обов'язковості (*der Verbindlichkeit*), яка означає примушення (*eine Nötigung*) – хоча й самим лише розумом і його об'єктивним законом – до вчинку і яка називається через те обов'язком (*Pflicht*), бо патологічно афектована (хоча цим і не детермінована, тому завжди вільна) самоволя (*Willkür*) несе із собою певне бажання (*einen Wunschbeisichführt*), що виникає із суб'єктивних причин, і тому може часто бути супротивною чистій об'єктивній підставі визначення, отже, потребує, як морального примушення, певного опору практичного розуму, який можна назвати внутрішнім, але інтелектуальним

примусом (*Zwang*)» [2, с. 35]. І ще пише, що моральний закон виражає автономію внутрішньої свободи: «Моральний закон виражає ніщо інше, як автономію чистого практичного розуму, тобто свободи, і вона [свобода] сама є формальна умова всіх максим, єдино за якої вони можуть узгоджуватися з найголовнішим (*obersten*) практичним законом» [2, с. 38–39]. Є максима загальна для всіх: тільки те, що можуть зробити всі, – моральний вчинок. Законом може бути тільки моральний вчинок: «Суть усякої етичної вартості вчинків полягає в тому, що моральний закон безпосередньо визначає волю» [2, с. 81]. За І. Кантом, усвідомлення добровільного підкорення волі закону – це повага до закону: «Усвідомлення добровільного підкорення волі закону і те, як пов'язане з неминучим примусом (*Zwange*), щодо всіх схильностей здійснюваним, проте лише власним розумом, і є повага до закону» [2, с. 90]. Філософ зазначає, що цей закон, який вимагає поваги й уселяє її, і є моральним законом: «Закон, який вимагає цієї поваги й уселяє її, і є, як бачимо, не що інше як моральний закон (адже ніякий інший [закон] не виключає безпосередності впливу всіх схильностей на волю)» [2, с. 90]. Спонування до вчинків за цим законом І. Кант називає обов'язком: «Вчинок, що за цим законом із виключенням усіх визначальних підстав, [які походять] зі схильностей, є об'єктивно практичним, називається обов'язком, і з огляду на це виключення він містить у своєму понятті практичне примушення (*Nöthigung*), себто спонування до вчинків, хоч як би неохоче вони виконувалися [2, с. 90]. І. Кант пише, що вчинок треба чинити з [почуття] обов'язку, тобто з поваги до закону: «Отже, поняття обов'язку об'єктивно вимагає від вчинку відповідності закону, а від максими того вчинку, суб'єктивно – поваги до закону як єдиного способу визначення ним волі. На цьому ґрунтується різниця між свідомістю чинити згідно з обов'язком і свідомістю чинити з [почуття] обов'язку, тобто з поваги до закону; перше (легальність) було б можливе й у тому разі, якби підставами для визначення волі були самі лише схильності, а друге (моральність), моральна вартість, має полягати тільки в тому, що вчинок здійснюється з [почуття] обов'язку, тобто суто заради закону» [2, с. 91]. За І. Кантом, моральний закон для волі Бога є закон святості, а для людини – закон обов'язку: «Моральний закон саме для волі всенайдосконалішої істоти є закон святості, але для волі кожної скінченної розумної істоти – закон обов'язку, морального примушення й детермінування її вчинків повагою до цього закону й із пієтету (*aus Ehrfurcht*) перед своїм обов'язком» [2, с. 92].

Через обов'язок затверджується загальність морального закону. Принцип «поваги до морального закону» є серцевиною кантівського вчення: «Обов'язок і повинність (*Pflichtund Schuldigkeit*) – ось ті назви, що то єдино їх ми мусимо давати нашому ставленню (*unserem Verhältnisse*) до морального

закону. <...> Із цим, однак, цілком добре узгоджується можливість такої заповіді, як: люби Бога понад усе, а ближнього свого – як самого себе. Адже ж як заповідь вона вимагає поваги до закону, який наказує цю любов, а не полишає [нам] на довільний вибір [–] робити її своїм принципом [чи ні]» [2, с. 93]. І далі філософ пояснює, що значить любити Бога та ближнього: «Отже, у тому стрижні всіх законів мається на думці тільки практична любов. У цьому сенсі любити Бога означає охоче виконувати його заповіді; любити ближнього означає охоче виконувати будь-який обов'язок щодо нього. А заповідь, яка робить це правилом, не може наказувати мати таку налаштованість (Gesinnung) у згідних з обов'язком вчинках, а [може наказувати] лише прагнути до цього. Адже веління, за яким належить щось робити охоче, є суперечливим у [самому] собі, бо ж якби ми вже самі знали, що нам належить робити, і якби ми до того ж усвідомлювали, що зробимо це охоче, то веління щодо цього було б цілком непотрібним, а якщо ми це хоча й робимо, але якраз неохоче, а тільки з поваги до закону, то веління, яке робить цю повагу якраз спонукою максими, прямо протидіяло б наказуваній налаштованості» [2, с. 93–94].

І. Кант пояснює, що виконання обов'язку повинно ґрунтуватися на проходженні категоричного імперативу, але без усякої емоційної зацікавленості. Слово «імператив» означає «веління». Категоричний імператив – суворе, безумовне повеління щодо вчинку. Дослідники виявили майже десяток формулювань категоричного імперативу, але загальноприйнятими є два з них, а саме:

1. Чини так, щоби максима твоєї волі могла стати принципом загального законодавства.

2. Стався до людини у своїй особі і в особі всякого іншого завжди як до мети і ніколи тільки як до засобу. І. Кант стверджував, що людину не можна використовувати як засіб, бо людина розумна, отже, як розумна істота має гідність.

Категоричний імператив – єдиний, загальний, універсальний, придатний для всіх часів і народів; він вічний і незмінний. «Критика практичного розуму» – головний етичний трактат І. Канта, що детально досліджує поняття категоричного імперативу – вищого принципу моральності.

За твердженням філософа, людина може бути по-справжньому щаслива, тільки якщо усвідомлює, що гідна щастя. А цього можна досягти, лише виконанням обов'язку, тобто дотриманням морального закону. За І. Кантом, людина, що чинить так незалежно від зовнішніх обставин, чуттєвих потреб, інших спонукань, стає по-справжньому вільною. Також філософ зазначає, що винагороди за дотримання цього закону за життя може і не бути.

Обов'язок і досконалість

Ідея людської гідності – найважливіше поняття етики І. Канта. Через обов'язок затверджується внутрішня гідність особистості. Обов'язок – чистота

морального мотиву і твердість моральних переконань. У філософа чеснота – це моральний стан людини, «тобто моральна налаштованість у боротьбі (im Kampfe), а не святість у позірному володінні повною чистотою інтенцій (der Gesinnungen) волі» [2, с. 95]. Моральна досконалість, якої може досягти людина, – це чеснота, «тобто відповідна законів налаштованість із поваги до закону» [3, с. 143]. Автор пише про нескінченну цінність переконання, яке цілком відповідає моральному закону: «Цінність (Werth) налаштованості, сповна відповідної моральному закону, нескінченна, бо всяке можливе щастя в судженні мудрого й усемогутнього розподільвача його не має інших обмежень, окрім браку відповідності розумних істот їхньому обов'язку» [3, с. 143].

І. Кант говорить, що дотримання закону не обіцяє щастя. Святість моральності вказується людям як дороговказ у цьому житті, а сумірне з нею благо, блаженство, представлено як досягне тільки у вічності: «Але ж моральний закон сам по собі не обіцяє щастя, адже воно, за поняттями про природний порядок взагалі, не доконечно (nicht notwendig) пов'язане з дотриманням того [закону] <...>. Святість звичаїв вказується їм, [розумним істотам,] як провідна нитка вже в цьому житті, але пропорційне їй благо (Wohl), блаженство (Seligkeit), презентується як досягне тільки у вічності, бо та [святість] завжди має бути прообразом їхньої поведінки в кожному стані, і просування до неї можливе і необхідне вже в цьому житті, але блаженства під ім'ям щастя (Glückseligkeit) у цьому світі досягти аж ніяк не можна (оскільки йдеться про нашу спроможність), і тому воно робиться лише предметом надії» [3, с. 143]. І. Кант каже, що моральний закон у нас нічого не обіцяє і нічим не загрожує, вимагає від нас безкорисливої, діяльної, панівної поваги: «<...> Моральний закон усередині нас, нічого не обіцяючи нам з певністю й [нічим] не погрожуючи, вимагає від нас безкорисливої поваги, хоча, втім, тільки тоді, коли ця повага стає діяльною й панівною, дозволяє нам через це зазирнути, і то лише мигцем, у царство Надчуттєвого, – то може мати місце істинно етична, віддана безпосередньо законів налаштованість, і розумне створіння може стати гідним причетності до найвищого добра, відповідної моральній вартості своєї особи, а не лише своїм учинкам. Отже, і тут могло б бути слухним те, чого нас поза тим достатньо вчить дослідження природи й людини, – що незглибима мудрість, завдяки якій ми існуємо, є не менше гідна поваги в тому, в чому вона нам відмовила, ніж у тому, чим вона нас наділила» [3, с. 163].

Автор викладає метод морального виховання і вправи. Філософ трохи описує цей метод встановлення і розвитку істинно морального способу думок – це міркування про моральну цінність того або іншого вчинку, в якому виявляється характер людини або, інакше кажучи, виявлення моральної цінності доброго або поганого вчинку, про який

Йдеться: «Я не знаю, чому вихователі молоді не скористалися вже віддавна із цього нахилу розуму – з утіхою вдаватися в найвитонченішу перевірку порушуваних практичних питань, і [чому], взявши за основу лише моральний катехізис, вони не перешукували біографій [людей] старих і нових часів із тим наміром, щоби мати під рукою докази для [ілюстрування] пред'явлюваних [учням] обов'язків, на яких могли б, насамперед шляхом порівняння подібних вчинків за різних обставин, урухомлювати у своїх вихованців [здатність] оцінювання (die Beurtheilung), щоби зауважувати більшу або меншу моральну пробу (Gehalt) тих вчинків, вони-бо виявлять, що навіть наймолодше юнацтво, назагал ще не дозріле для будь-якої спекуляції, тут скоро стає дуже проникливим і, відчуваючи поступ (den Fortschritt) своєї спроможності судження, вельми зацікавленим, а що найголовніше – вони можуть із певністю сподіватися, що частіші вправлення в пізнаванні добродесної поведінки в усій її чистоті та схвалюванні її, у зауважуванні натомість із жалем або зневагою навіть найменшого відхилення від неї, і хоча дотепер це практиковано тільки як гру спроможності судження, в якій діти можуть змагатися одне з одним, проте це залишить тривалий відбиток глибокої поваги, з одного боку, і огиди, з другого, що – через саму лише звичку часто розглядати такі вчинки як гідні схвалення або осуду – створило б добру основу для чесності в майбутньому способі життя. Я тільки хочу, щоби його [юнацтво] не мучили прикладами так званих шляхетних (препохвальних) вчинків, що ними так розкидаються наші сентиментальні (empfindsame) писання, і все опирали лише на обов'язок і на ту вартість, якої людина може й мусить собі надавати у своїх власних очах від свідомості, що ти його не порушив, бо те, що зводиться до порожніх бажань і туги (Sehnsüchten) за недосяжною досконалістю, породжує лише героїв романів, які, вельми пишаючися своїм чуттям поза межної величі, звільняють себе за те від виконання посполитої й звичайної повинності, яка здається їм тоді неістотно малою» [3, с. 168–169]. І. Кант говорить про підкорення серця обов'язкові та пояснює, що обов'язок передбачає принцип, а душевне піднесення – лише поривання: «Звеличати вчинки, з яких проблискує велична, безкорислива, співчутлива налаштованість та людяність, є цілком слушним. Але тут маємо звертати увагу не так на душевне піднесення, яке є дуже непостійним і скороминущим, як радше на підкоряння серця обов'язку, від чого можна очікувати тривалішого враження, бо він [обов'язок] передбачає принцип (а душевне піднесення – лише поривання). Людині досить тільки трохи поміркувати, і вона завжди знайде якусь провину (Schuld) перед людським родом, яку чомусь покладає на себе (хоч би вона полягала тільки в тому, що через нерівність людей у цивільному устрої та особа користується певними привілеями, через що тим сильнішу мусять бідувати інші), щоби себелюбним уявленням

про заслужене не витіснити думки про обов'язок» [3, с. 169]. У філософа моральність тим більше має сили над людським серцем, чим більш чисто вона представлена. І. Кант пише, що всяка домішка мотивів особистого щастя перешкоджає тому, щоби моральний закон мав вплив на людське серце: «Отже, моральність повинна мати тим більшу силу над людським серцем, чим чистішою вона презентується. А звідси випливає, що коли закон звичай та образ святості й чесноти повинні взагалі справляти деякий вплив на нашу душу, то вони можуть це лише тому, що закладаються до серця як спонуки чистими, не змішаними з намірами, зорієнтованими на власні гаразди, бо найпрекрасніше вони проявляються в стражданні. Але те, усунення чого збільшує дію рушійної сили, має бути перешкодою. Отже, всяка домішка спонук, узятих з [уявлення] власного щастя, становить перешкоду для вироблення моральному законів впливу на людське серце. Я стверджую далі, що навіть у тому захопливому вчинку, коли мотивом його здійснення була глибока повага до свого обов'язку, саме ця повага до закону, а не якась там претензія на внутрішню опінію про великодушність і шляхетний, похвальний (verdienstlicher) спосіб мислення, має найбільший вплив на душу (Gemüth) глядача; отже, обов'язок, а не заслуга мусить справляти не тільки найвизначеніший, а, якщо його презентовано в правильному світлі його непорушності, і найпроникливіший вплив на душу» [3, с. 171]. І. Кант пише, що закон обов'язку знаходить легкий доступ у свідомість нашу завдяки повазі до нас самих: «І тепер закон обов'язку завдяки позитивній вартості, відчувати яку нам дає дотримання його, знаходить легший доступ (до нашої душі) завдяки нашій самоповазі у свідомості нашої свободи» [3, с. 176]. У філософа повага до нас самих – це найкращий і єдиний страж, до неї може бути щеплене будь-яке добре моральне переконання: «До цієї поваги, якщо її добре обґрунтовано, якщо людина нічого не боїться дужче, ніж виявитися у своїх власних очах під час внутрішньої самоперевірки нікчемною і негідною, може бути прищеплене будь-яке добре моральне налаштування, бо це найкращий, навіть єдиний сторож, що перешкоджає проникненню в душу нешляхетних і згубних імпульсів» [3, с. 176].

І. Кант спирається на авторитет Біблії, коли пояснює, яка дія етична. Філософ говорить про те, що коли хтось утримується від злої дії не зі страху покарання, а через внутрішню огидність до такого вчинку, утримується від неї, знаючи, що Бог вимагає від людини добрих переконань, утримується від дії, навіть якби за неї і не було покарання, то дія ця – етична [4, с. 88]. За І. Кантом, людина знає, що є Бог, який очікує від людини етичних переконань, думок, мотивів, дій. І. Кант зауважує, що Бог вимагає від людини добрих переконань, етичних дій. Ми можемо припустити, що, напевно, тому у філософа чесноти – це обов'язок із поваги до закону.

В етиці І. Канта головним акордом яскраво звучать слова Вчителя Євангелія про те, що все треба робити з любові до Бога. Філософ заявляє, що любити Бога – це охоче, за власним бажанням виконувати Його заповіді. І. Кант повторює слова Ісуса Христа, записані в Євангелії: «Якщо Ви Мене любите, – Мої заповіді зберігайте!» (Івана 14:15). В І. Канта етика – це філософія доброго переконання, образа думки, а не просто доброї дії. Філософ пише, що саме цього навчав Учитель Євангелія, Він вимагав етичних дій, Він говорив, що все треба робити з любові до Бога. Отже, етика, за І. Кантом, є філософією доброго переконання, образа думки, а не просто доброї дії [4, с. 88]. Зі сказаного ми можемо зробити висновок, що в І. Канта дія людини вважається етичною, коли вона охоче все робить із любові до Бога. Цим І. Кант підтверджує, що необхідно за власним бажанням, охоче дотримуватися заповідей.

Філософ чітко і послідовно показує, що людина, яка дотримується примусових законів, ще не добродісна, оскільки важливий настрій, тобто важливо, чи дотримується моральний закон за духом, а не за буквою. І. Кант пише, що етику називають також ученням про чесноти. Той, хто дотримується примусових законів, ще не добродісний. Хоча чеснота передбачає повагу і ретельне дотримання людських прав, але вона стосується спонукальної підстави, настрою, з якого виникає дія [4, с. 88]. У філософа добродісність означає силу самовладання і самовизначення щодо морального настрою [4, с. 88]. Автор визнає, що для добродісності потрібен належний ступінь моральної доброти, самопримус і самовладання [4, с. 88]. В І. Канта моральний закон за духом потребує настрою, за буквою – дії. Отже, в етиці ми побачимо, як виповнюється моральний закон за духом, і зовсім не будемо звертати уваги на дії [4, с. 89].

І. Кант підносить чистоту морального закону в Євангелії над ученням усіх древніх філософів. Він пише, що Євангеліє має у своєму моральному законі таку чистоту, яку не мав ніхто з давніх філософів. Євангеліє не допускає найменшої недосконалості, воно строго й чисто, без поблажливості вимагає дотримання закону [4, с. 89]. Філософ зазначає, що кожна людина повинна мати самоповагу, це її обов'язок перед собою, «тобто наші дії мають узгоджуватися з гідністю людяності» [4, с. 126]. А також має намагатися діяти згідно з моральними принципами, проводити самоперевірку і вивчати себе – чи мають настрої наші моральну чистоту [4, с. 127]. У людини має бути «належна самооцінка», коли вона порівнює свої дії з моральним законом, з діями інших. Порівнюючи свої дії з моральним законом, належить смиряти себе і мати благородну гордість порівняно з іншими, оскільки кожен може поважати себе, як його поважають інші. У самого філософа невисока думка про свою особистість впливає з порівняння з моральним законом, коли в нас достат-

ньо причин смиряти себе; порівняно ж з іншими в нас немає причин триматися невисокої думки про себе, бо я можу настільки поважати себе, як і інший. В І. Канта ця самоповага і є благородною гордістю [4, с. 128].

Моральний закон – це мірило моральної цінності людини. І. Кант зазначає, що нам варто порівняти себе із чистим моральним законом, тоді ми знайдемо причини для смирення [4, с. 128]. Філософ пише про помилкові судження древніх про всі моральні чесноти. На його думку, тільки Євангеліє дало людству істинне розуміння моральної чистоти. Усі поняття древніх про смирення та моральні чесноти були нечистими і не відповідали моральному закону. За І. Кантом, Євангеліє перше виклало нам моральність, що полягає в чистоті, і, як доводить історія, ніщо не зрівнюється з ним [4, с. 128].

В І. Канта ми читаємо, що в кожній людині немає межі для морального вдосконалення і культивування принципів. Добродісність – це моральна досконалість людини. Із чеснотою ми пов'язуємо силу, мужність і владу; вона означає перемогу над схильністю. Схильність сама по собі не підпорядкована правилам, а в моральному стані людина повинна пригнічувати її. І. Кант запевняє, що небесні ангели можуть бути святими, людина ж може досягти лише добродісного стану! Оскільки чеснота ґрунтується не на інстинктах, а на принципах, то культивування добродіяння – це водночас культивування принципів, яке повинно надати останнім такої рушійної сили, щоби вони переважали в нас і не дозволяли відхилитися від них. Отже, необхідно мати характер. Ця сила – сила чесноти, або сама добродісність. Це культивування стикається з перешкодами, які повинні бути подолані за допомогою релігії і правил розсудливості, до яких належать такі: умиротворення душі, її спокій, вільний від всяких докорів, істинна честь, гідна оцінка себе й інших, байдужість або, точніше, холоднокровність і стійкість щодо всякого зла, в якому ми не винні. Усе це є не джерелом чесноти, а лише допоміжним засобом. І. Кант пише, що це і є обов'язки добродісних людей [4, с. 217].

На думку філософа, кожна порочна людина має уявлення про абсолютні людські цінності, вона має розум, щоби бачити зло. Немає такої порочної людини, яка не бажала б бути доброю. І кожен, за бажання бути добрим, може заснувати систему чесноти, якщо він має чисте поняття моральності. Немає такого лиходія, який принаймні не бажав би бути добрим. На цьому моральному почутті можна заснувати систему чесноти. Але моральне почуття не є першим початком під час оцінювання чесноти, таким виявляється чисте поняття моральності, яке необхідно пов'язати з почуттям. Якщо людина має чисте поняття моральності, то на цьому вона може заснувати чесноту, після чого може активувати моральне почуття і закласти початок тому, щоб

стати моральною. За І. Кантом, людина може робити це досить добре, хоча це і важко [4, с. 217].

Отже, філософ зауважує, що етика показує необхідність дій, що походять із внутрішнього обов'язку, який виникає через права інших людей, а не із примусу людини. І. Кант пише, що обов'язок нічим не погрожує, а тільки встановлює закон, який сам знаходить доступ до душі, навіть проти волі людини здобуває повагу до себе (хоча й не завжди дотримання). Обов'язок передбачає принцип, а душевне піднесення – лише поривання. І. Кант пише про важливість вдосконалення свого способу мислення, радить практично застосовувати чистоту внутрішніх переконань. Чистота переконань звільняє нас від вини етичних обов'язків (етичної провини). Ми знаємо наше внутрішнє переконання недостатньо добре доти, доки не опиняємося в обставинах, в яких воно проявилось б. Надана іншим чеснота повинна подаватися як обов'язок, а не як великодушність і доброта, тому що всі благодійні дії являють собою лише невелике відшкодування нашого обов'язку. Чесноти потребують великого ступеня моральної рішучості для своєї реалізації. Вони вимагають жертвності і необхідність долати себе, вони спрямовані на щастя іншого або його нужду.

В І. Канта моральний закон виражає не що інше, як автономію чистого практичного розуму, тобто свободи, і ця свобода сама є формальною умовою всіх максимумів, тільки за якої і можуть вони узгоджуватися з вищим практичним законом. І. Кант говорить про те, що механізм покарання і нагороди знищує будь-яку свободу. Центральними в етиці І. Канта є обов'язок, закон, гідність, совість, переконання, воля, найвище добро, безсмертя, а все це можливе тільки за існування Бога. Оскільки кожному покладається рівна частина, а Бог не відміряв нікому його частки, надавши людям право поділити їх між собою, то кожен із нас повинен таким чином насолоджуватися дарами життя, щоби піклуватися про щастя інших, які мають право на рівні частини, і нічого не віднімати в них. Оскільки турбота Бога має загальний характер, то і людина не повинна залишатися байдужою щодо щастя іншого. Тут ми побачили витоки походження загального закону за І. Кантом.

І. Кант пише, що любити ближнього ми повинні любов'ю доброзичливості, щиро бажаючи іншому стати гідним добра і всього щастя. Таку любов можна мати і до ворогів. Філософ декілька разів повторює, що треба не тільки бажати щастя іншому, але потрібні і практичні дії з нашого боку для благополуччя іншого. Великою заслугою є те, коли людина, спонукувана любов'ю до людей, сприяє щастю інших. Філософ зазначає відмінність між добросчесною і добросердною людиною. Добросердною людина може бути від народження, а добросчесною – коли постійно тренується у творенні добра.

І. Кант пише, що людина сама повинна вести боротьбу зі злом і внутрішніми поганими нахилами, інакше позбудеться вищого блага, яке обіцяє Бог.

Чиста, добра воля веде людину незмінно вгору: до абсолютних цінностей, надихає на благородні цілі, навчає благопристойності поведінки, наділяє належною гідністю кожен вчинок, веде до загального закону. Чим більше людина володіє абсолютними цінностями, тим більше вона морально вільна.

За твердженням філософа, людина може бути по-справжньому щаслива лише тоді, коли усвідомлює, що гідна щастя. А цього можна досягти виконанням обов'язку, тобто дотриманням морального закону.

За І. Кантом, моральний закон для волі людини – закон обов'язку (категоричний імператив). Категоричний імператив – єдиний, загальний, універсальний, придатний для всіх часів і народів; він вічний і незмінний. Обов'язок – чистота морального мотиву і твердість моральних переконань, коли людина повинна завжди прагнути вести себе так, щоб її поведінка могла бути прийнята і відтворена всіма іншими людьми.

Через обов'язок затверджується і загальність морального закону, і внутрішня гідність особистості. І. Кант пише, що любити Бога – охоче виконувати Його заповіді; любити ближнього – охоче виконувати будь-який обов'язок щодо нього. За І. Кантом людина, що так живе, незалежно від зовнішніх обставин, чуттєвих потреб та інших спонукань стає по-справжньому вільною.

Отже, у результаті нашого дослідження з'ясували таке:

1. По-перше, І. Кант бачив людину абсолютно морально вільною у своєму етичному виборі. Людина вільна і її свобода – це основоположення моральності. За І. Кантом, усі люди рівні, лише той має внутрішню ціннісну перевагу перед іншими, хто з морального боку бездоганний. Тільки те, що можуть зробити всі, – це моральний вчинок. Тільки повага до морального закону надає моральності вчинкам людини. Моральний закон – це мірило моральної цінності людини. Для належного оцінювання себе самих нам варто порівняти себе із чистим моральним законом, тоді ми знайдемо причини для смирення. За І. Кантом, моральний закон для волі людини – закон обов'язку.

2. По-друге, філософ говорить, що етика показує необхідність дій, що походять із внутрішнього обов'язку, який виникає через права інших людей, а не із примусу людини. Діяти треба з почуття обов'язку, тобто з поваги до закону. Обов'язок – це чистота морального мотиву і твердість моральних переконань, коли людина повинна завжди прагнути вести себе так, щоб її поведінка могла бути прийнята і відтворена всіма іншими людьми. Через обов'язок затверджується і загальність морального закону, і внутрішня гідність особистості. Філософ пише про важливість вдосконалення свого способу мислення, радить практично застосовувати чистоту внутрішніх переконань. Він наголошує на тому, що

коли людина вчинила дію, спрямовану проти права іншого, то винна юридично. Але етично людина винна вже тоді, коли замислила таку дію. Коли хтось не вдосконалює свої думки, то завжди залишиться з погляду етики винним у злочині, який не скоїв лише через відсутність умов. І. Кант визнає, що ми знаємо наше внутрішнє переконання недостатньо добре доти, доки не опиняємося в обставинах, в яких воно проявилось б. Людина повинна остерігатися моральної зарозумілості, не вважати себе морально непогрішною і не бути занадто високої думки про себе. І. Кант вважає, що великою заслугою є те, коли людина, спонукувана любов'ю до інших, сприяє їхньому щастю. Філософ зазначає відмінність між добродією і добросердною людиною. Добродією людина може бути від народження, а добросердною тільки за умови, що постійно тренується у творенні добра. Той, хто примусово дотримується законів, ще не добродієць. Філософ вважає, що той, хто має абсолютні людські цінності, охочіше пожертвує своїм життям, ніж учинить низький вчинок.

3. По-третє, І. Кант зазначав, що судження древніх про всі моральні чесноти були помилковими. Він стверджує, що тільки Євангеліє вперше показало людству моральну чистоту. Коли людина утримується від злої дії не зі страху покарання, а через внутрішню огидність до такого вчинку, знаючи, що Бог вимагає від людини добрих переконань, людина утримується від злої дії навіть якщо за нею не буде покарання, то дія її етична.

В етиці І. Канта головним акордом яскраво звучать слова Вчителя Євангелія про те, що все слід робити з любові до Бога. Філософ зазначає, що любити Бога – охоче, за власним бажанням виконувати Його заповіді.

Мислитель пише, що людина сама повинна вести боротьбу зі злом і внутрішніми поганими нахилами, інакше позбудеться вищого блага, яке обіцяє Бог. Отже, за І. Кантом, моральний закон через поняття найвищого добра веде до релігії, тобто до визнання всіх обов'язків як Божих велінь. Філософ стверджує, що моральний закон зобов'язує нас досягти найвищого добра, тобто повеліває людям робити кінцевою метою всякої поведінки найвище можливе у світі добро. Досягти ж найвищого добра ми можемо сподіватися тільки за сприяння Бога, коли наша воля буде узгоджена з волею Бога. Моральний закон є підставою для волі, яка призначена для сприяння найвищому добру. Філософ вважає, що мораль – це вчення про те, як ми повинні стати гід-

ними щастя. Надія на щастя починається тільки з релігії. В І. Канта поняття Бога належить до моралі (мораль – зовнішня вимога до поведінки – веління Бога, або моральний закон), бо тільки через мораль ми можемо краще пізнавати Бога. Ми пізнаємо характер Бога через моральний закон і особисті відносини з Ним. Богу потрібні люди глибокодумні, які вміють самостійно думати та міркувати. Бог шукає слухняних людей.

У результаті дослідження роботи «Критика практичного розуму» ми показали біблійне підґрунтя етики І. Канта. Для розуміння філософських думок автора необхідне знання Біблії.

У статті представлені загальні висновки, які корелюються з метою дослідження. Робота не є остаточним дослідженням філософських поглядів І. Канта. Надалі варто розкрити сутність, значення та практичне застосування морального закону в житті кожної людини. І в наш час етика І. Канта облагороджує та підносить людину.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Асмус В. Иммануил Кант. М.: Наука, 1973. 536 с.
2. Кант І. Аналітика чистого практичного розуму. *Критика практичного розуму* / І. Кант; наук. ред. А. Єрмоленко. Пер. з нім., прим. та післямова І. Бурковського. К.: Юніверс, 2004. С. 21–120.
3. Кант І. Діалектика чистого практичного розуму. *Критика практичного розуму* / І. Кант; наук. ред. А. Єрмоленко. Пер. з нім., прим. та післямова І. Бурковського. К.: Юніверс, 2004. С. 120–179.
4. Кант І. Лекції по етиці / общ. ред., сост. и вступ. ст. А. Гусейнова. Пер с нем. М.: Республика, 2005. 431 с.
5. Малахов В. Етика: курс лекцій. К.: Либідь, 2002. 384 с.
6. Аниській С. Моральна свобода у праці І. Канта «Критика практичного розуму». *Вісник післядипломної освіти*. Серія «Педагогічні науки. 2017. Випуск 4 (33). 160 с. URL: http://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/visnyk_PO/4_33_2017/ВИСНИК_4_33_2017_ПЕДАГОГІКА_АНИСКИНА.pdf.
7. Біблія. URL: <https://www.bibleonline.ru/bible/ukr/52/14/#12>.
8. Вислови відомих людей про Біблію. URL: <https://sites.google.com/site/bibliavskoli/vislovi-vidomih-ludej-pro-bibliu>.
9. Тофтун М. Етика. К.: Академік, 2005. URL: http://www.ebk.net.ua/Book/ethics/toftun_etika/part5/538.htm.
10. Уайт Е. Щоб мені пізнати Його. К.: Джерело життя, 2005. URL: <https://m.egwwritings.org/uk/book/12227.2056>.